

Політичні актори українців Підавстрійських Галичини й Буковини: формалізація політичної участі

З'ясовано фактори і механізми політичної участі, ставлення і/або (не)сприйняття етнічними меншинами західноукраїнських земель нації-держави, роль і місце етнічної більшості західноукраїнських земель в інституціоналізації політичної системи Австро-Угорщини. Проаналізовано політико-організаційні та програмові засади діяльності українських політичних партій Галичини і Буковини другої половини XIX – початку ХХ ст.

Ключові слова: *політична система, політичні партії, політичні актори, політизація етнічностей, Австро-Угорщина.*

Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорської дуалістичної імперії та демократичні перетворення 1860-х рр. стали своєрідним хронологічним рубіконом процесу політизації етнічностей. Його свідчення – українсько-польський конфлікт довкола питання про державно-правову належність західноукраїнського регіону, розвій та підтримка громадськістю численних партійних інституцій чи інших політичних фігур, що презентували етногрупові інтереси суб'єктів політичних процесів досліджуваного періоду і т. ін. Саме в цей час відбулося формування законодавчих підвалин розвитку національних рухів і діяльності національно-культурних інституцій на теренах Габсбурзької монархії і зокрема в досліджуваному хронотопі. Наприкінці 60-х рр. ХІХ ст. етнічні рухи підданих монархії Габсбургів загалом й ініціативи етнічних спільнот західноукраїнських земель зокрема отримали певні можливості для поступового організаційного оформлення та розвитку – національно-культурного руху і політизації етнофорів.

Поступовий характер Основного закону від 21 грудня 1867 р. (т. зв. Груднева конституція) про загальні права громадян королівств і країв, представлених у рейхсраті, визначався перш за все тією обставиною, що для всіх громадян монархії запроваджувались єдині загальні обов'язкові закони, права і обов'язки (ст. 1). Формально всі публічні інституції держави були доступні для її громадян (ст. 3). За нормою, санкціонованою у ст. 12, австрійські громадяни мали право на «створення громадських інституцій і вільні збори» [19, с.2,3]. Механізми реалізації всіх проголошених у Конституції від 21 грудня 1867 р. прав урегульовувалися двома законами від 15 листопада 1867 р. – про право громадян створювати громадські об'єднання і право громадян на громадські зібрання [18, с.2–3].

Згадані закони усталили можливості нагляду за ними з боку держави за допомогою методів, які робили можливими обмеження проголошених свобод [11, с.301; 12, с.274, 275; 21, с.11]. Так, зібрання неполітичних громадських утворень, які проходили в політизованому дусі або на яких виголошували промови політичного змісту, могли бути причиною заборони подібних організацій [17, с.3]. Закон про право громадян створювати громадські об'єднання також унормовував функціонування політичних організацій. Відповідно до цього політичний характер об'єднання громадян визначався не з його назви, а на підставі аналізу статутних цілей і практичної діяльності кожної окремої інституції. Членами політичних утворень не могли бути іноземці, жінки і неповнолітні (§ 30). Політичні організації не мали права створювати філії, спілки і підтримувати контакти з іншими політичними об'єднаннями за допомогою листування чи зустрічей делегатів. На законодавчому рівні членам правління політичних інституцій заборонялося також бути членами правління інших політичних організацій, а також не дозволялося підтримувати стосунки з неполітичними громадськими організаціями [17, с.2,3].

У тісному зв'язку з цим законом можна розглядати й закон про право громадян на громадські зібрання. Проте зібрання виборців з метою обговорення проблемних питань будь-яких виборів у державі або ж зустрічі депутатів усіх рівнів з виборцями не підпадали під юрисдикцію закону (§ 4). Тим більше розвішування плакатів політичного змісту в громадських місцях без дозволу владних структур суперечило законодавству [18, с.2]. До юрисдикції закону не входили публічні забави, весільні і народні урочистості, жалобні процесії, процесії прощ, похоронів, а також інші зібрання чи походи, які мали на меті відправлення обрядів юридично визнаних релігійних громад чи конфесій, що відбувалося в загальноприйнятий спосіб (§ 5). Зібрання, мета яких суперечила чинному карному законодавству, загрожувала громадському спокоєві або порядку були заборонені [18, с.2]. Особливі юридичні обмеження стосувалися організацій з політичними цілями функціонування, і були аналогічні тим, що й у законі про право громадян на створення громадських об'єднань (§ 30). Заборона членства в політичних інституціях стосувалася в різних час і державних чиновників.

Як наслідок – такі обмеження безпосередньо перешкоджали утворенню політичних партій як форм соціальної організації поза парламентом і обмеження тієї сфери політичного життя, в якій окремо взятий громадянин міг бути активним у представленні інтересів громади або певного регіону імперії. Це не вдавалося до того часу, доки поняття політичного стосувалося тільки самої державної якості і не торкалося повсякденного життя громадян. У своїй масі вони були пов'язані з певними обмеженнями з боку світоглядних рухів з їхніми суспільно-політичними цільовими установками фактично неполітичного характеру. Додавалася й повільна політизація етнофорів Дунайської монархії [21, с.111, 112]. Приміром, на межі XIX – XX ст. політичні партії мусили становити суттєвий сегмент політичної системи Цислейтанії: Міністерство внутрішніх справ у травні 1899 р. просило намісників провінцій повідомляти «про випадки діяльності поза законами (про громадські об'єднання і громадські зібрання. – І. М.) політичних кіл (читай – партій. – І. М.)... як вони організовані, зокрема чи мають статут, який мусить бути відомий громадськості, і чи не став, бува, він приводом для офіційного втручання держави, адже були випадки, що не тільки соціал-демократи, а й інші «успішні» партії (клерикальні, християнсько-соціальні, радикальні) діяли поза законними інструкціями...» [14, с.215].

І все ж таки слід зауважити, що така офіційна, т. зв. неполітична природа громадських об'єднань і зібрань стала знаменною віхою у процесі чимраз більшої політизації мас. Імовірно, що на перших порах нова якість різного роду спілок приваблювала «старих» до публічної участі – тих, хто розпочав свою політичну кар'єру задовго до 1867 р. – «старих лібералів». Власне вони розпочали процеси політичної мобілізації прихильників тієї чи іншої ідеї чи лідера спершу на тлі неформальних контактів, які ґрутувалися на схожих матеріальних і культурних інтересах [14,с.216;15,с.473]. Проте зазвичай це «перше цілеспрямоване» покоління» політичних мобілізаторів усього імперського суспільства сторонилося безпосереднього контакту з громадськістю у формі політичних товариств, спілок і союзів. Крім того, нова конституційна доба Австро-Угорщини вимагала нових фігуантів, які напряму вийшли б з народу/ів і мусили повернутися в його/їхні лона з гаслами політичної мобілізації (вимогами етнічної чи/і територіальної єдності, необхідності створення партій та рухів з домінуючими етнічними та мовними цілями тощо) [16,с.198]. Власне такою стала «пов’язана з народом» університетська молодь, яка цілковито відрізнялася від політиків 1860-х і ранніх 1870-х років. Ми припускаємо, що в цей час «молоді» ще не мали необхідних знань і досвіду публічної діяльності, однак, що важливіше, саме вони були готові до такої праці і романтично, і національно, і патріотично або (у своїй масі) і по-християнськи, і по-демократичному. Саме це дозволило їм майже «безблісно» зіткнутися з тими реальними механізмами, які й визначали еволюцію стратегій інтеракціонізму груп.

Як бачимо, «неполітичні» засади протопартій легітимізували прийняття світоглядних установок, що «інтегрувалися» в модерні правила державотворення, охоплюючи практично всі сторони повсякденного життя [20,с.867]. Спеціальне представництво інтересів груп до кінця XIX ст. скріпило і сформувало партійні організації, які, щоправда, спочатку не засновувалися на законній основі, але тим не менше створили тогочасну політичну систему парламентської дії. Відтоді в Дунайській монархії політичні партії (пронімецького і прохристиянського штибу, соціал-демократичні і радикальні союзи тощо) оволоділи тими формами організації і діяльності, які мали переважно офіційний характер, були зареєстровані органами крайової влади, а на чолі партійної організації стояла довірена особа в багатьох випадках під патронатом парламентських клубів. Отже, втручання держави та її органів у діяльність партій викликало відповідну реакцію всіх її осередків, зростання опозиційних настроїв, що не призводили до очікуваних позитивних результатів [13,с.74;2,с.289,312,478–479].

Політичні партії, структуровані за етнічним принципом, були безпосередніми суб’єктами політичного процесу у досліджуваному хронотопі. Артикуляція конкретними політичними акторами «ми»-інтересів назовні сприяла політичній соціалізації етнофорів, які за посередництва партій здійснювали заходи, спрямовані на реалізацію етногрупових інтересів. Ідеологія партій, які діяли на західноукраїнських землях, і утворилися на основі етнічної ідентичності, відображала інтереси членів конкретної групи. Примат політичної культури, в якій визначальним концептом повсякчас виступали власні інтереси, – готовність задовольнити їх коштом «чужих», як і численні об’єктивні причини для міжетнічних антагонізмів привели до такої етнополітичної ситуації, в якій політичні актори різних етнічних спільнот уособлювали здебільшого інституціоналізовані сили, які конкурували/конфліктували.

Незважаючи на розбіжності в ідеологіях, наявність у середовищі кожної з спільнот усього спектра сил, етнічні партії виявляли одностайність у категоричності вимог стосовно відродження власних держав. Багатоаспектність їхніх вимог суттєво коригувалася наявністю соціальної бази політичних акторів, варіативністю сповідуваніх етнофорами суспільних цінностей. Зокрема, тут превалювали консервативний світогляд або різні шляхи суспільного поступу та засоби його досягнення. Вони виявилися в ході модифікації політичної системи Австро-Угорщини і, зокрема, у створенні ефективної на той час системи управління етнонаціональними процесами^{□*}.

Програма Русько-української радикальної партії, створеної 1890 р., проголошувала, що партія сповідує «науковий соціалізм» і прагне до «переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму». Своєю метою партія визначала плекання почуття етнічного солідаризму. Стосовно національного питання РУРП стверджувала, що вона «намагатиметься підіймати національну свідомість і солідарність серед мас самої русько-української нації за допомогою літератури, зібрань, спілок, демонстрацій, лекцій, преси тощо» [9, с.205]. Свої враження від радикальних селянських зборів сучасники описували так: «Той, хто хоч раз відвідав зібрання руських радикалів і бачив селян у їхніх овечих кожухах з хутром назовні з широкими комірами, з волоссям, намазаним салом, які щось шкрябали на клаптиках паперу на своїх колінах, щоб стежити за обговоренням, той, хто почув промову... той сповниться подивом і шанобливістю щодо їхнього національного розуму і спроможності розвиватися» [9, с.210].

Вже на першому партійному з'їзді в жовтні 1890 р. гостро постало питання міжетнічних відносин, оскільки частина лідерів запропонувала положення про утворення незалежної Української держави як основний постулат партійної програми-максимуму і поділ Галичини на окремі польську та українську частини як постулат програми-мінімуму. Поступово компонентами ідеології партії стали ідеї всеукраїнської єдності, політичної самостійності та здобуття автономії в межах Австро-Угорщини [7, с.58, 60, 61]. Відтак у 1895 р., про досягнення політичної самостійності України як кардинального завдання проголосив уже з'їзд Української радикальної партії (УРП).

Найчисельнішою політичною партією, яка за своєю побудовою нагадувала широкий політичний рух, стала Українська національно-демократична партія (УНДП), яку створили 1899 р. вихідці із УРП, зокрема І. Франко [2, с.78]. Своє політичне завдання партія вбачала в здобутті українцями самостійності та їх з'єднанні в «одноцільний національний організм». Програмна відозва Народного комітету УДНП від 5 січня 1900 р. ідеалом партії визначала незалежну Русь-Україну: «Ідеалом нашим повинна бути незалежна Русь-Україна, в якій би всі частини нашої нації об'єдналися в одну новочасну культурну державу» [8, с.141]. Так само і програма-мінімум передбачала поділ Галичини за етнічною ознакою, створення на тих її теренах, де українці становили етнічну більшість, окремої адміністративної одиниці з широкою автономією (крайовий сейм, самоврядування тощо) [6, с.10, 11].

Таким чином, в українському сегменті політичної системи держави на початку ХХ ст. виникла, сказати б, двопартійна система, в якій провідну роль центристської УНДП стимулювала й урівноважувала опозиція лівої УРП. Це мало велике значення для стабілізації політичного життя українців провінції. Щоправда, діяли й інші політичні партії, частина з яких вийшла з лона прибічників т. зв. нової ери і польсько-української угоди 1890 р. – Русько-український християнський союз (1896). Інша ж частина галицьких

політиків, яка виокремилася з числа марксистів із РУРП, створила Українську соціал-демократичну партію (1899) [2,с.78]. Згідно з позицією, озвученою очільниками УСДП, її метою були поділ Галичини на польську та українську автономні провінції, перетворення Австрії на союз вільних спільнот, який забезпечив би умови для їхнього культурного розвою. На їхню думку, такий союз мав припинити своє існування в момент, коли кожен з етносів зміг би здобути політичну самостійність і незалежність [5,с.48,49]. Особно стояли галицькі русофіли, які заснували «Русско-народну партію» (РНП) (1900). Її провідники виступали з яскраво вираженими московофільськими поглядами, відповідно ототожнюючи себе з росіянами і російською мовою.

Отже, констатуємо, що кінець XIX ст. став для галицьких українців значковим, адже саме тоді відбулися кристалізація ідеї політичної самостійності України в програмових документах майже всіх українських партій та їхній практичній діяльності і перетворення українців на етнонацію. Номінацію етнічних цілей українців відобразила праця Ю. Бачинського «Україна *irredenta*» (1895), в якій автор стверджував: «Боротьба за політичну самостійність України не відноситься також виключно лише до українців-народу, а взагалі до всіх, що замешкують Україну... Спільний інтерес... змусить їх усіх стати українськими патріотами» [4,с.174]. Незважаючи на марксистське доктринерство, саме «Україна *irredenta*» як своєрідний маніфест тогочасного українського покоління ознаменувала становлення ідеології новітнього українського етнічного руху.

Значно пізніше відбулася інституціоналізація політичних партій українців Буковини. Першою з їх числа стала «Національна Рада русинів на Буковині», створена восени 1905 р. Предтечею цієї фактично української національно-демократичної партії було міжнаціональне депутатське об'єднання «Вільнодумний союз», створене 1903 р. в Буковинському краєвому сеймі. Програмні документи «Національної Ради» були близькими до установчих документів УРП і УНДП [3,с.293–295]. У програмовій заявлі «Чого ми хочемо?», опублікованій у листопаді 1905 р., діячі першої політичної партії буковинських українців зокрема заявляли: «Ми, Русини на Буковині, як частина українського народу... будемо підтримувати і скріпляти національну силу, єдність і самостійність нашого народу» [10,с.1]. Існування цієї партії було недовгим, оскільки вже 1908 р. було створено комітет для організаційного відродження народовської партії під назвою Української поступової партії. Пропонована програма в головних рисах повторювала вимоги «Національної Ради», але з'явилися й нові пункти: «Ми будемо змагати до національної автономії і спільноті Українців у державі» [3,с.303].

В українському сегменті політичної системи держави 1907 р. радикальні ідеї оформилися в Українську радикальну партію Буковини. У її програмі, яка була частково опублікована 1909 р., наголошувалося, що визволення українського народу пов’язується з широкими соціально-економічними перетвореннями, встановленням соціалізму, а також поряд з низкою економічних вимог указувалося на перспективи надання самоуправління українцям і всім політично поневоленим народам [1,с.178].

Третьюю значною силою в українському національному русі Буковини була Соціал-демократична партія Буковини (1896), а також УСДП Галичини і Буковини (1899). Однак більшість гасел соціал-демократів довший час були незрозумілими для селян, а робітників-українців тут було небагато. Тільки з 1908 р. український соціал-демократичний рух на Буковині досить зміцнів і почав справляти реальний вплив на суспільні процеси в краї [3,с.178].

Аналогічною з діяльністю в Галичині на Буковині вважалася РНП московофільського спрямування, яку слід розглядати не як повноцінну політичну силу, а в багатьох випадках як буковинську громадсько-церковну організацію [3, с.383–384]. Такий стан справ зумовлений етнополітичною мобілізацією українців, яка супроводжувалася кризою московофільства та спробами росіян (етнічних росіян у Галичині та старообрядців на Буковині) реанімувати його.

Таким чином, в кінці XIX – на початку ХХ ст. партійні суб’єкти етнічної більшості західноукраїнських земель здійснювали посередницько-репрезентативні функції. З одного боку, вони демонстрували пріоритет етнічної ідентичності над іншими її типами, маніфестували назовні «ми»-почуття, що сприяло усталенню міжетнічної соціокультурної дистанції, з другого – опредмечували етнонаціональні інтереси, визначали стратегію й тактику їх захисту. Незважаючи на відмінності позицій у ставленні до нації-держави, бачення шляхів захисту культурного ресурсу етнічності, всі українські партії виявляли одностайність у баченні державницького майбутнього українського народу, насильно роз’єднаного імперіями. Український політичний табір у Галичині й на Буковині єднали ідеї етнонаціональної окремості українців та необхідності створення в перспективі незалежної і соборної Української держави, вимоги повноправності українців серед інших народів Австро-Угорщини, поділу тодішніх коронних країв та виділення українських земель Галичини й Буковини в цілком автономну адміністративну одиницю в межах Цислейтанії.

Список використаних джерел

1. Буковина: історичний нарис / Відп. ред. В.М. Ботушанський / (ред.) В.М. Ботушанський. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
2. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я.Й. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
3. Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку ХХ ст. / О.В. Добржанський. – Чернівці : Золоті літаври, 1999. – 574 с.
4. Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О.С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.
5. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: Нарис історії (1899–1918). – Вид. 2-е, доп. / Олег Жерноклеєв. – К. : Основні цінності, 2000. – 168 с.
6. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / Микола Кугутяк. – К.; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. I. – 536 с.
7. Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині / Микола Кугутяк // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 55–63.
8. Павко А. До питання про формування партійно-політичної системи у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку ХХ століття / Анатолій Павко // Пам’ять століття. – 2000. – № 3. – С. 136–144.
9. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Джон-Пол Химка. – К. : Основні цінності, 2002. – 328 с.
10. Чого ми хочемо? // Руска Рада. – 1905. – 4 (17) листопада. – С. 1.
11. Шимов Я. Австро-Венгерская империя / Сер. «Имперское мышление» / Ярослав Шимов. – М. : Изд-во «Эксмо», 2003. – 608 с.
12. Grodziski St. Porównawcza historia ustrojów państwowych / Stanisław Grodziski. – Wyd. II. – Kraków : Universitas, 2008. – 361 s.
13. Hanisch E. Demokratieverständnis, parlamentarische Haltung und nationale Frage bei den österreichischen Christlichsozialen / E. Hanish // Das Parteienwesen Österreichs

und Ungarns in der Zwischenkriegszeit, hrsg. von Anna M. Drabek, Richard G. Plaschka und Helmut Rumpler. – Wien, 1990. – S. 73–86.

14. Hye H. P. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstituonalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation / Hans Peter Hye. – Praha : Karolinum nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. – 260 S.

15. Kammerhofer L. Diplomatie und Pressepolitik 1848–1918 / Leopold Kammerhofer // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band VI: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. Teilband. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. – S. 459–495.

16. Österreichische Parteiprogramme 1868–1966. Hrs. und mit einer Einteilung versehen von Klaus Berchtold. – Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1967. – 528 S.

17. Państwowa ustanowica o prawie stwarzyszenia się z 15 listopada 1867 r. // Dziennik Ustaw Państwowych. – Lwów, 1867. – Nr. 134. – S. 2–3.

18. Państwowa ustanowica o prawie zgromadzania z 15 listopada 1867 r. // Dziennik Ustaw Państwowych. – Lwów, 1867. – Nr. 135. – S. 2–3.

19. Państwowa ustanowica zasadnicza z 21 grudnia 1867 r. o powszechnych prawach obywateli dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa reprezentowanych // Dziennik Ustaw Państwowych. – Lwów, 1867. – Nr. 142. – S. 1–3.

20. Sellin V. Politik / V. Sellin // Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, hrsg. von Otto Brunner, Werner Conze und Reinhart Koselleck, Band 4. – Stuttgart, 1978. – S. 789–874.

21. Urbanitsch P. Vereine und politische Mobilisierung in Ciesleithanien / Peter Urbanitsch // Anuarul Institutului de Istorie Cluj. – 1994. – Bd. 33. – S. 107–124.

22. Wandruszka A. Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen / Adam Wandruszka // Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt. – Wien, 1954. – S. 289–485.

Монолатий И. С. Политические акторы украинцев Подавстрийских Галичины и Буковины: формализация политического участия

Выяснены факторы и механизмы политического участия, отношения и / или (не) восприятие этническими меньшинствами западноукраинских земель нацигосударства, роль и место этнического большинства западноукраинских земель в институционализации политической системы Австро-Венгрии. Проанализированы политико-организационные и программные принципы деятельности украинских политических партий Галиции и Буковины второй половины XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: политическая система, политические партии, политические актеры, политизация этничности, Австро-Венгрия.

Monolatii, I.S. Political actors of the Ukrainians of Austrian Galicia and Bukovina: a formalization of political participation

Clarified the factors and mechanisms of political participation, attitudes and / or (not) the perception of ethnic minorities from Western lands nation-state, the role and place of the ethnic majority from Western lands in the institutionalization of the political system of Austria-Hungary. The article analyzes the political, institutional and programmatic framework of the Ukrainian political parties of Galichyna and Bukovyna in the second half of 19 – early 20 centuries.

Key words: political system, political parties, political actors, politicization of ethnicity, Austria-Hungary.